

Eindelijk een zekere vondst van een IJstijdwolf?

G. M. Roding

SUMMARY

AT LAST A PLEISTOCENE WOLF?

Fossil remains of wolves (*Canis lupus*) are rarely found in the Netherlands. Moreover they are hardly distinguishable from those of dogs.

Among a number of bones of Pleistocene mammals, dug up near the border of the provinces Overijssel/Gelderland in 1971, a lower jaw of a Wolf (*Canis lupus*) was found.

This object that could not be dated exactly is now in the collection of the Natural History Museum at Enschede.

De aanleg van grote verkeerswegen, door natuurliefhebbers over het algemeen als een noodzakelijk kwaad beschouwd, kan toch ook wel eens goede zijden hebben.

Zo moest, in verband met de aanleg van de E8 in 1971 een grote hoeveelheid zand geleverd worden en daartoe werd in het Larense broek, gelegen tussen Holten en Laren een zandwinplaats aangelegd. Zoals gebruikelijk, werd het zand door een zuiger omhooggehaald. Dank zij de oplettendheid van het bedienend personeel, met name de Heer J. van Wijk te Emmercompasuum, konden daarbij tal van beenderen geborgen worden, die voor een deel terecht kwamen in het Natuurhistorisch Museum te Enschede en voor een deel in de schoolverzameling van Holten.

Het meest opmerkelijke stuk was ongetwijfeld een halve onderkaak van een *Wolf* (*Canis lupus* (L.)).

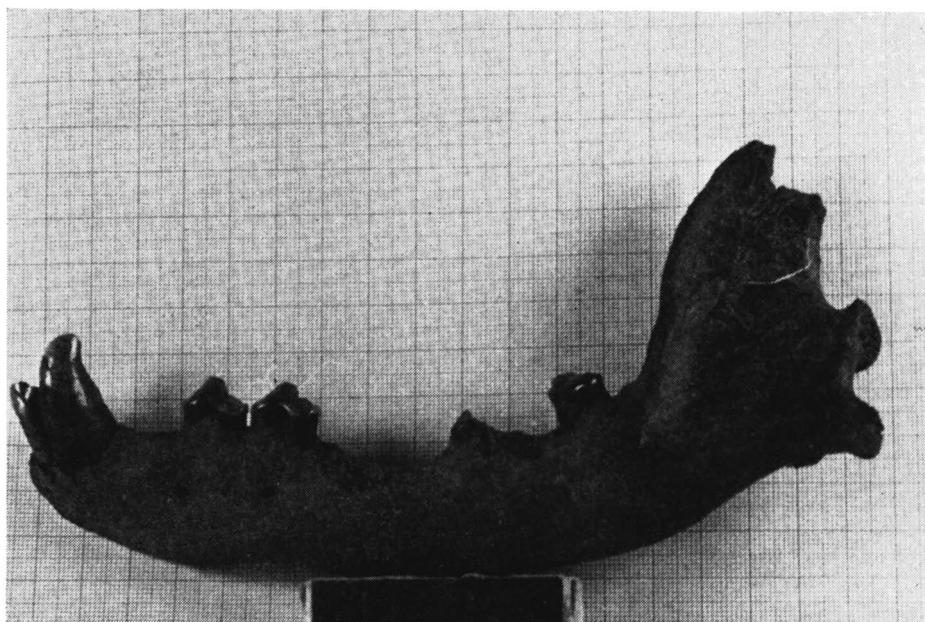
Waarschijnlijk zal het velen van onze lezers vreemd voorkomen, dat dit een bijzondere vondst zou zijn, want we mogen toch veilig aannemen, dat er vanaf de toendra-tijd tot in het laatst van de achttiende eeuw wolven in ons land hebben geleefd. Dat er desondanks tot dusver zeer weinig materiaal van bekend is, ligt enerzijds aan het feit dat het beendermateriaal van wolven blijkbaar weinig resistent is en anderzijds aan de omstandigheid dat het uiterst moeilijk is, zo niet onmogelijk om met zekerheid vast te stellen, dat een bepaald bot afkomstig is van een wolf en niet van een hond. Alleen het gebit toont duidelijke verschillen.

Zelfs bij de grootste hondenschedels die in ons bezit zijn - schedels van wolven hebben we niet - bleken de hoektanden aanzienlijk kleiner en vergelijking met goede afbeeldingen deed ons vermoeden, dat we waarschijnlijk met een wolf te maken hadden.

Deze voorlopige conclusie werd bevestigd door dr. P. J. H. van Bree, die het stuk vergeleek met wolveschedels in de collectie van het Zoölogisch Museum te Amsterdam.

Ter verduidelijking van hetgeen wij nu gaan vertellen van de bewuste kaakhelft, willen wij nog even memoreren hoe wij de verschillende elementen van zo'n zoogdiergebit benoemen.

Wij maken hierbij gebruik van een tandformule en onderscheiden dan snijtanden

De kaak van het Larense broek

(Incisivi, I), hoektanden (Canini, C), valse kiezen (Praemolares, P.) en ware kiezen (Molares, M.).

De nummering geschiedt van het midden uit en van voor naar achter. De tandformule geeft dan aan de situatie in een boven- en een onderkaakhelft, gescheiden door een horizontale streep:

Voor een wolf is de tandformule: (evenals die van een hond)

$$\frac{I_1 \quad I_2 \quad I_3 \quad C_1 \quad P_1 \quad P_2 \quad P_3 \quad P_4 \quad M_1 \quad M_2}{I_1 \quad I_2 \quad I_3 \quad C_1 \quad P_1 \quad P_2 \quad P_3 \quad P_4 \quad M_1 \quad M_2 \quad M_3}$$

ofwel eenvoudiger geschreven: $\frac{I \ 3}{3} \quad \frac{C \ 1}{1} \quad \frac{P \ 4}{4} \quad \frac{M \ 2}{2}$

Zoals bekend, hebben de zoogdieren aanvankelijk een melkgebit. Hierin komen alleen snijtanden (I), hoektanden (C) en valse kiezen (P) voor; de ware kiezen (M) hebben dus geen voorgangers.

We zien uit bovenstaande formule, dat de bovenkaak één kies minder bevat dan de onderkaak. Tevens zij vermeld, dat in de bovenkaak de P₄ tot een scheurkies is uitgegroeid, terwijl dat in de onderkaak M₁ is.

Van de kaakhelft uit het Larense broek volgen hieronder enkele gegevens:

totale lengte: 190 mm

grootste hoogte: 95 mm

Aanwezige elementen: I₃, C₁, P₂, P₃ en M₂

afmetingen van de afzonderlijke elementen:

I₁ breedte kroon 6,8 mm; hoogte kroon 8 mm

C₁ doorsnede kroon: 10 x 13,4 mm; hoogte van de sterk afgesleten kroon 16 mm

P₂ breedte kroon: 13,8 mm; hoogte kroon: 8,5 mm

P₃ breedte kroon: 15 mm; hoogte kroon: 8,5 mm

M₂ breedte kroon: 10,8 mm; hoogte kroon: 6,4 mm

Alle elementen zijn sterk afgesleten.

Merkwaardig is, dat M₁ en P₄ blijkbaar met geweld naar buiten zijn uitgebroken, zodat een flink stuk van de kaakwand eveneens is verdwenen. De hoogte van de kaakwand ter plaatse is aan de binnenzijde 24 mm en aan de buitenzijde slechts 15 mm. Ook is de kaak enigszins verdikt. Toch heeft deze wolf nadien nog geleefd en zelfs wel geruime tijd, want het beenweefsel heeft zich hersteld en het wortelkanaal van P₄ en ook dat van de voorste wortel van M₁ zijn vrijwel geheel gesloten. Het achterste wortelkanaal van M₁ is echter nog open en is ca. 15 mm diep.

Hoe een dergelijk zwaar letsel is ontstaan is moeilijk na te gaan, maar men zou kunnen denken aan een gevecht met soortgenoten.

Behalve deze wolfskaak zijn er nog tal van botten en ook enkele kiezen van andere dieren gevonden. Over het algemeen waren dit fragmenten van grote botten of kleine botten, hetgeen waarschijnlijk mede een gevolg was van de wijze waarop het zand werd bovengebracht (Cutter-zuiger)

Al het hieronder vermelde materiaal werd gedetermineerd door de Heer drs. G. Kortebout van der Sluys te Leiden. De cijfers achter de soortnamen geven aan hoeveel stukken hiervan werden verzameld:

Bever (*Castor fiber*, 2)

Hond (*Canis familiaris*, 1, niet oud)

Wild zwijn (*Sus scrofa*, 1)

Niet nader te determineren runderachtigen: 5

Steppenwisent (*Bison priscus*, 5)

Koe (*Bos taurus*, 2, niet oud)

Geit of schaap: 1

Reuzenhert (*Megaloceras giganteus*, 7)

Edelhert (*Cervus elaphus*, 7)

Ree (*Capreolus capreolus*, 1)

Eland (*Alces alces*, 6)

Rendier (*Rangifer tarandus*, 3)

Wolharige neushoorn (*Coelodonta antiquitatis*, 4)

Paard (*Equus sp.*, 11)

Mammoet (*Mammonteus primigenius*, 12)

en bovendien een schedelfragment van een walvisachtige, vermoedelijk uit verplaatst mioceen.

Het vaststellen van de geologische ouderdom van de wolfskaak is moeilijk. Afgaande op de uiterlijke verschijning hellen we over naar de mening, dat deze veel overeenkomst vertoont met die van de overige ijstijdieren. De Heren van Bree en Kortebout van der Sluys konden deze mening wel delen, maar een bewijs is dit natuurlijk niet.

Volgens de Heer van Wijk, de vinder die dus zelf op de zandzuiger werkte, moet de kaak welhaast afkomstig zijn uit een diepte van 7 - 12 m, waaruit ook stukken veen en hout tevoorschijn kwamen. Gezien de situatie, de zuiger werkt immers onder

water, geeft ook dit nog geen volledige zekerheid, want tijdens het zuigen kan ook materiaal uit hogere lagen van de kant nazakken.

Op ons verzoek vonden we de Heer dr. Th. van der Hammen, lector afd. Palynologie van het Hugo de Vries-laboratorium te Amsterdam bereid om diverse monsters voor ons te onderzoeken.

Het waren stukken veen en hout, en grondmonsters, die wij na intense droging uit de kaak van de wolf (een kleine hoeveelheid uietraard) en een grotere portie die wij uit de overige botten en botfragmenten hadden geklopt.

De Heer van der Hammen meldde ons het volgende resultaat (we citeren letterlijk): 'Er werden vier monsters bereid, twee van twee verschillende brokken veen, één van 'materiaal uit diverse botten' en één van materiaal uit de wolfskaak. Het laatste monster leverde niets aan pollen op, de andere drie wel.

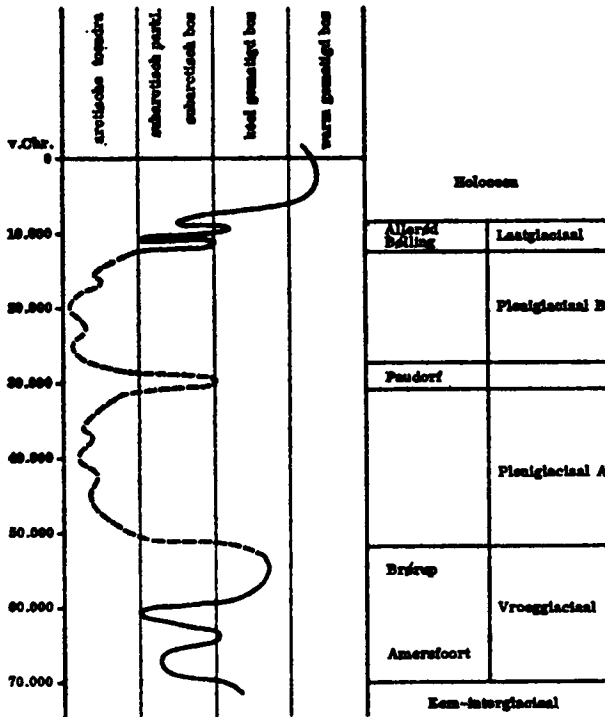

Fig. 28. Vegetatie- en klimaatontwikkeling gedurende de Würm-tijd.

(Naar Zagwijn).

Vegetatie en klimaatontwikkeling gedurende de Würm-IJstijd uit Zonneveld (zie lit.) naar Zagwijn.

Beide veenmonsters gaven hetzelfde beeld, n.l.:

- 70% Cyperaceae (Zeggen)
- 12% Gramineae (Grassen)
- ca 10% Betula (Berk)
- ca 8% Pinus (Den)

Verder wat *Batrachium* (Waterranonkel), *Rosaceae* (waarschijnlijk *Comarum*, Wateraardbei), *Compositen* en vrij veel *Equisetum* (Paardestaart). Dit beeld komt overeen met wat we in het algemeen vinden in veenlagen uit het Midden-Pleniglaciaal (Denekamp, Hengelo of Moershoofd interstadiaal, tussen 50.000 en 29.000 jaar geleden).

Er was een toendravegetatie, wellicht met dwergstruikjes (dwergberken), wat voldoende voedsel oplevert voor grote herbivoren, zoals de Mammoet en de Wolharige neushoorn.

Het materiaal uit 'diverse botten na intensieve droging' leverde een heel ander beeld op, met meer warmteminnende bomen.

Corylus (Hazelaar is vertegenwoordigd met ca. 30%, *Betula* (Berk) met ca 25% *Alnus* (Els met ca 6%, *Pinus* (Den) met 6%, *Quercus* (Eik) met 3%, *Ericaceae* (Heideachtigen) 20%, *Gramineae* (Grassen) 3%.

Verder werden nog gevonden: *Tilia* (Linde), *Ulmus* (Iep), *Ilex* (Hulst), *Myrica* (Gagel) en de alg *Pediastrum*.

Dit beeld zou kunnen passen in het Vroeg-Glaciaal van de laatste IJstijd (met de relatief warme interstadialen van Amersfoort en Brørup), of eventueel ook in het late Eemien. Het lijkt waarschijnlijk dat het hout (dat niet verder gedetermineerd is) ook uit lagen van een dergelijke ouderdom komt.

De botten zullen dus ten dele uit deze tijd komen, maar het lijkt evenzeer mogelijk dat een deel wellicht uit hoger, Midden-Pleniglaciale lagen komt'.

Tot zover dit onderzoek, dat ons over de wolfskaak ook nog geen zekerheid geeft. Wellicht zou een C 14 onderzoek hierover wel uitsluitsel kunnen geven, maar momenteel is hiervoor nog te veel materiaal nodig.

Tenslotte rest mij allen die op enige wijze hebben medegewerkt om deze zaak tot klaarheid te brengen ook van deze plaats hartelijk te danken.

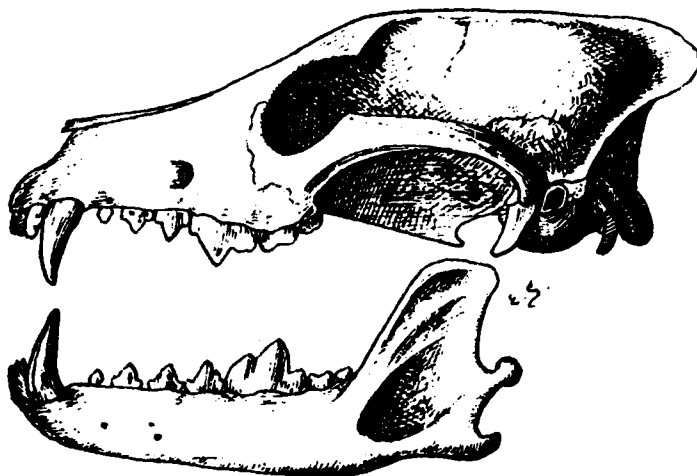

Fig. 33.
Schädel des Wolfes.
Größe $\frac{1}{2}$ natürl. Größe. Schäff.

Schedel van een wolf naar Schäff, 1911

Buiten de Heren die in het vorenstaande genoemd zijn, is dit ook nog de Heer Brouwer, hoofd der school te Holten.

Geraadpleegde literatuur

- MÜLLER-USING, D. - Weitere Nachkriegswölfe in Niedersachsen - Kosmos, Jrg. 48, p. 493 - 495 Stuttgart, 1952.
SCHÄFF, E. - Die wildlebenden Säugetiere Deutschlands, Neudamm, 1911
WEBER, M. - Die Säugetiere, Jena, 1904.
IJSSELING, M. A. en SCHEYGROND, A. - De Zoogdieren van Nederland, 2e druk, Zutfen, 1950.
ZONNEVELD, J. I. S. - Tussen de bergen en de zee - Amersfoort z.j. (ca. 1964).
-

Nog iets over wolven

W. F. Anderson

In het oudarchief van Oldenzaal kwam ik een merkwaardige 'declaratie' tegen met aantekening dat deze betaald is.

Ahn de gemeine Gudtheren des Gerichts Oldenzall

Is to wetten dat Herman Koick van Albergen vergangen jair ungeferlich Jacobi, alhir in den Gerichte van Oldenzall by der Woeste tho Rossum einen halffwassende Wulff gefangen, ende by dat Closter tho Wersell an einen Bom gehangen. Begeret gans dienstlich dat hem moge tho gelacht werden wath dair up gesadt is worden, hie will tselve mith gelichen gestalt gerne verschulden,

*dus donde
Herman Koick vuirgl.*

En met andere hand staat op hetzelfde briefje geschreven:

Hierup gepasseert vijf dalers, dewelke zu der naesten bykumpst van den Guedtherren uthgesatt sollen werden.

Actum up den Raedthuisze bynnen Oldenzall den 28sten Julij 1602

Dat er ook in 1785 nog wel wolven in ons land voorkwamen blijkt wel uit hetgeen Martinet over de wolf schrijft:

Nu en dan vindt men hier, of elders op de Veluwe, doch meer in de Meyery van 's Hertogen-Bosch, en in de Baronie van Breda, WOLVEN, een dier, dat naast in grootte aan den Wagthond komt, met opstaande hairen aan den hals, een scheel gezigt, kort opstaande ooren, en met glinsterende oogen in de duisternis, geelachtig grys van koleur, drie voeten lang en twee hoog, heet op vleesch, sterk, listig, vlug om zyne prooi te vangen, verwoed, stervende echter dikwijls van honger: uit den